

Mirjana Ule

SOCIALNA PSIHOLOGIJA. Odnos med vednostjo in prakso.

Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja

Urednica zbirke: Mirjana Ule

Izdajatelj in založnik: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV

Za založbo: Hermina Krajnc

Copyright © po delih in v celoti FDV 2009, Ljubljana.

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

Naklada 500 izvodov

Recenzenta: prof.dr.Marko Polič in prof.dr.Slavko Splichal

Jezikovni pregled: Mateja Dermelj

Oblikovalska zasnova je nastala pri seminarju načrtovanja vizualnih komunikacij na Aluo

Mentor: prof. Peter Skalar

Naslovnica in prelom: Eva Ferk

Elementi naslovnice so iz plakata za Memefest 2005, oblikovanje Kevin Yuen Kit Lo

Tisk: NTD

Izid knjige je omogočil Učbeniški sklad Fakultete za družbene vede.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.772.4:159.9

ULE, Mirjana

Psihologija komuniciranja in medosebnih odnosov / Mirjana Ule. -

Ljubljana : Fakulteta za družbene vede, 2009. - (Knjižna zbirka

Psihologija vsakdanjega življenja)

ISBN 978-961-235-362-9

244570112

SOCIALNA PSIHOLOGIJA

Odnos med vednostjo in prakso

MIRJANA ULE

VSEBINA

7	Uvod
	I
11	Oblikovanje sodobne socialne psihologije
12	Družbena in znanstvena relevantnost socialne psihologije
14	Praktični interes za socialno psihologijo
20	Intersubjektivnost človekovega sveta
24	Socialna psihologija kot znanost o socialni interakciji
33	Zgodovina socialne psihologije
42	Teoretski modeli socialne psihologije
42	Klasične socialno-psihološke teorije
49	Novi teoretski izzivi v socialni psihologiji
61	Konvencionalni in družbenozgodovinski model socialne psihologije
69	Vrednotne predpostavke socialnopsiholoških spoznanj
	II
75	Spoznaverni procesi in konstrukcija socialnega sveta
76	Socialno-kognitivna predelava informacij
77	Značilnosti zaznavanja
84	Socialno zaznavanje in socialna kognicija
91	Pristranosti v organizaciji socialnega znanja

98	Teorije socialne konstrukcije stvarnosti
99	Teorija pripisovanja (atribucije)
105	Strategije samooviranja in samouresničujejoče se napovedi
111	Socialne reprezentacije
120	Diskurzivni značaj socialnih reprezentacij
	III
123	Psihologija stališč
124	Pojem stališč v socialni psihologiji
125	Značilnosti pojma stališč
133	Oblikovanje in spreminjanje stališč
139	Psihologija prepričevanja
143	Psihološke značilnosti prepričevalnega procesa
155	Vpliv stališč in prepričevanja na vedenje ljudi
164	Teoretske razlage stališč
174	Sodobne kritike pojma stališč
	IV
177	Psihologija stereotipov, predsodkov in diskriminacije
178	Psihologija stereotipov
179	Stereotipizacija kot (pristranska) kategorizacija stvarnosti
183	Družbeno-strukturalna razlaga stereotipov
185	Psihologija predsodkov
186	Delovanje predsodkov
190	Struktura predsodkov
198	Izvor in razvoj predsodkov
211	Sodobne teorije in refleksije predsodkov
211	Predsodki o predsodkih
218	Ideološka funkcija predsodkov
224	Spremembe predsodkov v sodobnih družbah
230	Psihološke posledice diskriminacije
233	Stigmatizacija in identitetne strategije stigmatiziranih
	V
239	Psihologija prosocialnega in asocialnega obnašanja
240	Psihologija altruizma
241	Psihosocialne dileme altruističnega obnašanja
253	Premišljeni altruizem in spontani altruizem
264	Socbiološki pogled na prosocialno vedenje
267	Agresija in nasilje
267	Socialno psihološki modeli agresivnega obnašanja
281	Družbena konstrukcija agresije
290	Psihologija množičnega nasilja
	VI
297	Psihologija socialnega vpliva, socialne moči, nadzorovanja
298	Psihologija vpliva
299	Značilnosti socialnega vplivanja
303	Vpliv prisotnosti drugih oseb in socialna uniformnost
311	Psihologija socialne moči in nadzora
311	Psihološka tematizacija socialne moči
317	Doživljanje moči, moč kot motiv

323	Posledice uporabe moči, korupcija moči
330	Psihologija socialnega nadzora
337	Poslušnost in podrejanje
337	Socialni pritisk in pripravljenost na podrejanje
343	Psihologija poslušnosti in podrejanja
	VII
353	Posameznik in skupina
354	Psihološki procesi v skupini
354	Življenjski svet skupin
363	Psihologija socialnih vlog
370	Psihologija vodenja in vodij
379	Procesi odločanja v skupini
388	Čustveni procesi in odnosi v skupini
	VIII
397	Psihologija družbenih procesov
398	Medskupinski odnosi in procesi
398	Procesi socialne primerjave med skupinami
406	Vzpostavljanje razlik med skupinami in medskupinska diskriminacija
418	Pluralizacija medskupinskih vplivov in razmerij
430	Psihologija množic in družbenih gibanj
430	Psihološke značilnosti množic
435	Klasične teorije množic
442	Psihološki učinki množičnih medijev
447	Psihologija družbenih gibanj
	IX
455	Sebstvo in družba
456	Družbeno konstruiranje sebstva
457	Odnos med sebstvom in vsakdanjim svetom
465	Oblikovanje modernega sebstva
479	Strukture sebstva
490	Spremembe sebstva v pozni moderni
496	Ključni pojmi in opredelitve
500	Literatura
519	Stvarno in imensko kazalo

Pred nami in v nas se odvija neustavljivi tok vsakdanje življenjske drame, ki ji pravimo življenje v družbi. Življenje v družbi je več kot le vsota življenj posameznih oseb. Je prepletanje življenj, v katerem se noben človek ne more izmakniti temu, da opazuje in interpretira svet okrog sebe in da drugi ljudje zaznavajo, ocenjujejo in razlagajo njegovo početje. Svoje življenjske zgodbe pletemo tako, da vanje sprejemamo in po svoje tolmačimo vplive iz življenjskega okolja, ki v sodobnih razmerah zajema vse od zasebnih okolij in lokalnih okolij do globalnega sveta. Vse pogosteje smo razpeti med občutkom odgovornosti za lastno življenje in občutki nemoči v vse bolj kompleksnem svetu. To je posebej izrazito v današnjem času, ki ga obvladujeta procesa globalizacije in individualizacije. Ta dva procesa vplivata na to, da kot posamezniki prevzemamo čedalje večji del družbenih stroškov in bremen globalizacije. Zaradi protislovij sodobnega sveta postajamo bolj izpostavljeni različnim spremembam in premikom v pogojih in oblikah delovanja, bolj občutljivi na moralne in vsakršne dileme socialnih in družbenih razmerij, na negotovosti in tveganja sodobnega sveta, in zato bolj ranljivi.

Te spremembe sovpadajo z upadanjem moči in pomena trdnih socialnih vlog in institucij moderne družb. Družbeno vključevanje v sodobnih družbah temelji na »kultu performansa«, kreativne igre mimo definiranih socialnih vlog, skupin in identitet. Temelji na mobilizaciji osebnih potencialov in kompetenc, na poistovetjenju s svojim delom, dejavnostjo, delovanjem, na samorealizaciji in samoaktualizaciji. Družbeno izključevanje pa temelji na novih izkušnjah in oblikah revščine, ki jih bolj kot materialno pomanjkanje določajo manko socialnih alternativ, možnosti, kompetenc, socialnih podpor, odnosov. Če je bila revščina prej usoda razreda, je sedaj postala individualizirana, osebna usoda. Individualizirano revščino označujejo tiste poteze, ki se lepijo na človeka kot njegove osebne poteze in izkušnje, ki jih ta ponotranji in tako še bolj poglobi izkušnjo svoje življenjske odpovedi; na primer občutki osebne krivde in odgovornosti za svoj neugodni življenjski položaj.

Novo oblike družbenih neenakosti vse bolj zaznavamo v osebnostnih, psiholoških pojmih.

Življenje v družbi je torej problemsko, da ne rečem problematično. Zato je nujno, da se sprašujemo o vzrokih in razlogih te problemskosti. Življenje v družbi je bilo zato vedno na tak ali drugač način predmet posebnega zanimanja ljudi in tudi znanosti. Socialna psihologija je že po svoji definiciji postavljena v sredo teh dogajanj, saj raziskuje prav posredujoče procese med individualno in družbeno ravno socialnih razmerij. Ta položaj ne pripada socialni psihologiji avtomatsko, temveč le tedaj, če preseže opisno raven ter raven posploševanja empiričnih podatkov in se dvigne do ravni kritične refleksije družbenih in psiholoških procesov. To pa nujno pomeni tudi kritično samonanašanje. Šele tako pridemo do tistih uvidov in ugotovitev, ki pomembno pomagajo ljudem k bolj samozavestnemu in odgovornemu vodenju življenja, k boljšemu samorazumevanju, osmišljanju življenjskih situacij, oblikovanju socialnih odnosov, komunikacij, skupinskem delovanju.

8

Družbeni pojavi so predmet preučevanja različnih družbenih ved. Socialna psihologija pa vzpostavlja most med psihologijo in drugimi družbenimi vedami. Mora pa ob tem razvijati in ohranjati svojo znanstveno avtonomijo. To ji lahko uspe le tako, da se odpove vseobsežnim teorijam in popolni zaključenosti svojih spoznanj, skratka da sprejme svojo teorijsko in metodološko raznolikost kot nujnost. Zato se je v sodobni socialni psihologiji izoblikoval določen teoretski konsenz in strpnost do različnih pristopov, seveda ne brez medsebojne, včasih tudi ostre kritike. Ta delnost, ne-celost socialne psihologije ni slabost, prej prednost. Preprečuje vsak poskus »totalnega« poglobila in vzpodbuja kritično razmišljanje in znanstveno refleksijo. Socialna psihologija tudi ni kak »Wunschdenken«, privilegiran način gledanja na stvari. Morda je prav samokritična naravnost socialne psihologije važnejša kot vsi pozitivni rezultati, saj nam pomaga doseči notranjo distanco do pritiskov socialne okolice, do privzetih mehanizmov razlage družbene realnosti in do lastnih želja in potreb. To pa je osnova sleherne osebne ali socialne emancipacije. V svojem prikazu sodobne socialne psihologije sem poudarila predvsem tiste vidike in področja socialnopsiholoških preučevanj, ki ustrezajo tej kritični naravnosti socialne psihologije.

Socialna psihologija je nastala iz potrebe, da tudi življenje in vedenje ljudi v družbi podvržemo metodičnemu preučevanju, da pridemo do spoznanj in teorij, ki bodo bolj zanesljive in bolj objektivne kot vsakdanja vednost in razne vrste mišljenja skozi želje. Tako se ni čuditi, da je socialna psihologija izredno aktualna znanstvena disciplina. Ni področja tako vsakdanjega kot tudi javnega življenja, kamor danes ne bi segala njena spoznanja. Področje socialne psihologije se vse bolj širi

in postaja že skoraj neobvladljivo. Znotraj nje nastajajo nova in nova teoretska kot tudi praktična področja, ki dobivajo obliko poddisciplin socialne psihologije.

To vse me je vodilo pri pripravi te monografije. Vanjo sem vključila predvsem tiste probleme, ki kažejo na veliko kompleksnost socialnopsiholoških pojavov in na alternativne možnosti njihovega tolmačenja. Knjiga skuša vzbuditi refleksijo in samorefleksijo bralcev in bralk o prikazanih temah. Zlasti to velja za tiste teme, ki predstavljajo prelome v razmerju posameznika do družbe in so izvor temeljnih etičnih dilem človeka; vprašanja o agresivnosti in altruizmu, predsodkih, socialnih pritiskih, konformizmu, poslušnosti ali razprave o značilnostih sodobnega človeka kot psihološkega subjekta. Ko se zavemo vzrokov in razlogov teh prelomov v sebi in okrog sebe, povečamo občutek samoodgovornosti za te probleme. V tem smislu skuša knjiga delovati tudi emancipatorno, ne le razlagalno.

Ljubljana, julij 2009

Mirjana Ule

**Oblikovanje
sodobne socialne
psihologije**

Psihologija je verjetno bolj kot katerakoli druga znanost obtežena z razcepom med vsakodnevnim znanjem in izkušnjami ljudi ter potrebo po znanstveni objektivnosti. Ta težava je skupna vsem družbenim vedam, a je pri psihologiji še bolj izostrena. Psihologija se pač ukvarja s tistimi problemi, ki so najbližje ljudem: samozaznavanjem, samorazumevanjem, samodefiniranjem. Čim bližji je nek problem ali dogodek vsakodnevnim izkušnjam ljudi, tem težje je prepričati ljudi v potrebo po znanstveni analizi tega problema ali dogodka. Študij izjemnih problemov ali dogodkov vedno spremlja poseben čar neobičajnosti in odmaknjenosti. V vsakdanji predstavi je stvar znanosti tisto, kar se dogaja na oni strani mikroskopa ali teleskopa. To, kar se dogaja pred našimi očmi, pa naj bi bilo stvar vsakdanjega znanja ali zdravega razuma. Prav to je temeljni problem psihologije od njenih začetkov do danes.

Psihologija ima za svoj predmet namreč nekaj, kar se nam zdi povsem vsakdanje. Problemi, s katerimi se ukvarja psihologija, so nam tako domači, kot si komaj lahko predstavljamo. Vsak dan jih doživljamo in stalno sodelujemo v njih. To pa je tudi prednost in privlačnost psihologije. Odtod najbrž velika potreba in priljubljenost psiholoških znanj, vedenj, pojmov, ki so iz znanosti hitro prešli v vsakdanjo rabo. Tudi temeljne naravoslovne vede, ki se zdijo še veliko bolj abstraktne in odmaknjene od vsakdanjega sveta kakor znanstvena psihologija, so doživele svoj največji odmev in vpliv tedaj, ko so s svojimi dosežki spremenile kak kos vsakdanjega razumevanja sveta (razlage težnosti, evolucije, nalezljivih bolezni).

Naravoslovne znanosti so že razmeroma kmalu izoblikovale lasten teoretski aparat, jezik, znanstvene koncepte in metode, ki so se ločili od vsakodnevnega izkustva in govora in so omogočali objektivno preučevanje določenih dejstev. Psihologiji pa to do danes še ni docela uspelo. Razlog za to je enostaven: psihologija se ne more povsem odtrgati od tal, od vsakdanjih izkušenj ljudi in ne more graditi svojih konceptov,

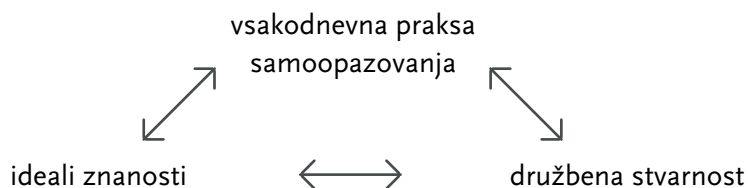
terminov in teorij zunaj vsakdanjega življenja ali na popolni distanci. Konec koncev mora vsaka psihologija opozoriti na pojave, v katerih in skozi katere se posameznik ali skupine ljudi prepoznava, identificirajo ali ločijo od drugih ljudi. Brez tega sklicevanja na psihološko izkustvo ljudi psihologija enostavno ni mogoča. Psihologija zato išče svoj lastni medij objektivnosti, ki se razlikuje od medija naravoslovnih ved, saj si slednje lahko »privoščijo« bolj radikalen odmik od vsakdanjega izkustva in vsakdanjega jezika ljudi. Ta medij v psihologiji je znanstvena refleksija in znanstveno opazovanje človekovega vedenja/delovanja. S tem doseže odmik od slepega ponavljanja vsakdanjih konceptualno-jezikovnih oblik razumevanj lastnih dejanj, identifikacij in razlikovanj, kritično analizo protislovij v teh oblikah in končno bolj objektivno podobo o nas samih.

Raziskovanje samega sebe in drugih je trajna sestavina človekovega življenja. Znanstveno psihologijo imamo zato za obliko poznanstvenjenja te prakse ljudi. Vendar pa se je znanstvena psihologija vedno opirala na dva vira: na ideale znanstvenosti in na prevladujoče predstave o človeku v družbi v določenem zgodovinskem obdobju. Poglavitni dejavniki, ki konstituirajo znanstveno psihologijo, so torej:

- vsakodnevna praksa samoopazovanja in ocenjevanja drugih,
- prevladujoči ideali znanosti,
- družbena stvarnost in prevladujoče predstave o človeku.

Za psihologijo kot znanost je stalen izziv, kako se izogniti pastem podleganja nepremišljenim spontanim ideologijam vsakodnevnosti ali trivializaciji psihologije na eni strani in umetno abstraktnim razlaganjem psiholoških pojavov na drugi strani. Gre za problem, kako lahko v psihologiji vzpostavimo »pravšnji« odmik od vsakdanjosti, ki pa kljub temu naredi psihološka spoznanja in teorije *pomembne in pomenljive* za vsakdanjega človeka ter še zagotavlja znanstveno objektivnost psihologije. Tej nalogi pravimo *družbena* ali tudi *eksterna relevantnost* psihologije. Pomembnost in pomenljivost psiholoških spoznanj in teorij za samo psihologijo kot znanost pa imenujemo *znanstvena ali interna relevantnost* psihologije.

Psihologija ne more biti zgolj samozadostna znanost, ki sledi le notranjim znanstvenim načelom (načelom znanstvene relevance). Poleg razlage psiholoških pojavov lahko prispeva k reševanju duševnih kriz in težav ljudi (terapevtska vloga), predlaga boljše strategije za delovanje v problemskih situacijah (svetovalna vloga) in prispeva k boljšemu samorazumevanju ljudi in njihovega družbenega konteksta (hermenevtska vloga). Tako postaja psihologija družbeno oziroma eksterno relevantna.

Pojem relevantnosti psiholoških spoznanj je sicer precej nejasen, saj si različni avtorji pod tem pojmom predstavljajo različne funkcije psihologije; od terapevtske funkcije psiholoških spoznanj do emancipatornih posegov psihologije v proces družbenih sprememb. Kakorkoli že, pojem relevantnosti označuje hotenje po netrivialni psihologiji, po spoznanjih, ki bi presegala vsakodnevne psihološke izkušnje, pa tudi na eksperimentalne razmere omejene psihološke fenomene. Zahteve po družbeni relevantnosti psiholoških spoznanj so bile najpogostejše prav v socialni psihologiji. Ker se pojem družbena relevantnost psihologije v glavnem nanaša na (sporno) razmerje psihologije do vsakdanjega sveta, problem relevantnosti razumemo kot problem relevantnosti psihologije v vsakdanjem življenju oziroma razmerja psihologija - vsakdanji svet.

PRAKTIČNI INTERES ZA SOCIALNO PSIHLOGIJO

Gre za vprašanje povezave znanstvene psihologije z »vsakodnevnim« psihološkim razumevanjem in presojanjem ljudi, zlasti še z načini samozaznavanja in samodefinicije ljudi. Da ta zveza ni nepomembna, kaže zanimanje ljudi za psihologijo. Od psihologije pričakujejo tako rekoč magične rešitve za prepoznavanje in reševanje lastnih problemov in težav, metode za spoznavanje drugih ljudi, celo za napovedovanje bodočnosti. V tem smislu je psihologija ena najbolj popularnih ved. Psihologija ne sme prezreti te potrebe, saj jo deloma sama ustvarja in hrani. Vsak dan smo postavljeni pred zahtevo, da ocenjujemo druge ljudi ali skušamo razkriti, kaj si drugi mislijo o nas. Ti interesi gotovo spodbujajo zanimanje za psihološko raziskovanje. V vsakodnevni psihološki razpravi ljudi so prisotne aktualne in modne psihološke razlage, pa tudi dolga predznanstvena zgodovina psihologije.

Psihologija se torej gradi iz treh vrst interesov:

- znanstvenega interesa,
- praktičnega interesa in
- emancipatornega interesa.

Praktični interes postavlja psihologijo v vlogo interventnega dejavnika v razreševanju praktičnih problemov ljudi (terapije v klinični psihologiji, pomoč v organizaciji dela, psihološko svetovanje). S tem se sicer približuje emancipatornemu (osvobodilnemu) interesu, vendar ne sovпада z njim.

Emancipatorni interes postavlja psihologom nalogo, da dosežejo družbeno, zunanjo relevantnost psihologije nasproti zgolj znanstveni, notranji relevantnosti. Emancipatorni interes psihologije je enakopraven praktičnemu in znanstvenemu, teoretskemu interesu. Psihologija, ki naj bi ustrezala tem interesom, mora ponuditi ljudem odgovore na temeljna vprašanja njihovega življenjskega sveta. Tiste psihološke teorije in raziskave, ki ustrezajo tej zahtevi, so po mojem mnenju emancipatorne, ker pomagajo ljudem izraziti (artikulirati) njihovo lastno pozicijo, pomagajo poiskati neki izhod iz kriz, ki jih zaznavajo, iz občutka nesvobode, ki jih omejuje.

Najbolj kočljivo vprašanje je, kako naj psihologija doseže družbeno oziroma eksterno relevantnost, kako naj služi emancipatornemu interesu? Kopičenje empiričnih raziskav in podatkov sicer lahko da odgovore na številna praktična vprašanja, vendar še ne doseže nujno širše družbene reflektivnosti. Če hoče biti psihologija družbeno relevantna znanost, mora preseči tako preozko razlago relevantnosti zgolj znotraj-znanstveno ali socialno-tehnološko ali terapevtsko relevantnost, kot se ubraniti prevelike širine, na primer pričakovanj, da lahko psihologija spremeni temeljne vedenjske ali miselne vzorce ljudi. Šele podrobnejši teoretski pregled možnosti za družbeno intervencijo psihologije kot znanosti in kot reflektivno-emancipatorne dejavnosti bi lahko razkril pot do ustrežnejše, bolj relevantne psihologije.

ZNANSTVENA RELEVANTNOST PSIHLOGIJE

Psihologija kot samostojna znanost je nastala razmeroma pozno, v drugi polovici devetnajstega stoletja. Psihološko teoretiziranje pa je veliko starejše kakor znanstvena psihologija, zato je nastal znan izrek, da ima psihologija kratko zgodovino, a dolgo preteklost. Psihološko teoretiziranje je bilo sestavni del kompleksnih filozofij, zato se psihologija dolgo časa ni mogla otresti pokroviteljstva filozofije. Ne preseneča torej, da se je znanstvena psihologija na svojem začetku močno oprla na znanost, in to na tisti model znanosti, ki je obljubljal največjo eksaktnost in objektivnost – to je bil model naravoslovnih znanosti. Paradigma naravoslovja je bila vsekakor odločilna za vrsto ključnih psiholoških teorij: za Wundtov introspekcionizem, za Watsonovo vedenjsko psihologijo (behaviorizem) in Pavlovovo refleksologijo, za Freudovo psihoanalizo, za Lewinovo teorijo polja. Danes pa je ta paradigma najmočnejša v sodobnem kognitivizmu.

Vendar vsega psihološkega raziskovanja, še manj pa teoretiziranja, ni mogoče stlačiti v okvir naravoslovne paradigme. Nasproti tej paradigmi je stala in še stoji močna konkurenca tistih psihologij, ki so še ohranile povezave s filozofijo. V Evropi so to hermenevtsko in fenomenološko usmerjene psihologije, v ZDA pa simbolni interakcionizem. Vsem tem družboslovnim tradicijam so skupni drugačni metodološki pristopi k preučevanju psiholoških fenomenov; metode razumevanja (krog razumevanja), metode opazovanja z udeležbo in prepoznavanja pravil v vsakodnevnem delovanju ljudi, raziskovanje socialnega delovanja skozi prepoznavanje implicitnih definicij družbenih razmer.

Nemški filozof Wilhelm Dilthey je konec devetnajstega stoletja teoretsko utemeljil idejo o dveh vrstah znanosti: o naravoslovnih (nomotetičnih) in družboslovnih (ideografskih) znanostih. Prve sledijo modelu naravoslovne eksaktnosti in vsebujejo metodo znanstvene razlage s pomočjo splošnih in nespremenljivih zakonov narave, druge (družboslovne, ideografske) pa sledijo modelu zgodovinskih in literarnih ved in temeljijo na metodi doživljanja, razumevanja in interpretiranja dogodkov, diskurzov, tekstov, situacij. Tako je bila psihologija že od svojega nastanka pritegnjena v konkurenčni boj različnih idealov znanosti, danes bi dejali različnih znanstvenih paradigem.

Čeprav, strogo vzeto, lahko govorimo le o »naravoslovni paradigmi«, ne pa tudi o »družboslovni« paradigmi, ker ni nobene temeljne teorije, ki bi združevala vse različne ne-naravoslovno usmerjene psihologije. Psihologija je bila in je še vedno razpeta med naravoslovje ter družbene in humanistične vede. To še zlasti velja za socialno psihologijo, ki je nastala prav iz iskanja vezi med psihologijo in sociologijo oziroma med individualnim in družbenim. Naravoslovne vede so psihologijo odvrčale stran od filozofije, ji ponujale neodvisnost od ideologij in znanstveno strogost, obenem pa jo trgale od človeka, od vsakodnevnega realnega doživljanja in razumevanja ljudi. Družbene in humanistične vede pa so psihologijo zblíževale s filozofijo, to je pomenilo nevarnost nepreverljivih spekulacij, obenem pa so ji obetale ohranjanje stika s konkretnimi ljudmi, z njihovimi realnimi vsakodnevnimi izkušnjami.

Psihološke teorije in metode, ki so nastale v kratki zgodovini psihologije, odlikavajo to nasprotje. Nasprotje med obema poglavitnima modeloma znanosti je stalno sprožalo krize psihologije in vedno nove in nove poskuse odpravljanja te krize, tako da nekateri avtorji pišejo, da je psihologija znanost, ki je v permanentni krizi (Trstenjak, 1987). Vsekakor je na začetku razvoja znanstvene psihologije prevladovala močna težnja k naravoslovni eksaktnosti. V petdesetih in šestdesetih letih je nihalo spet zanihalo proti družbenim vedam in filozofiji (z razvojem eksistencialistične, duhovodne, marksistične, humanistične in drugih alternativnih psihologij). Vendar primat

naravoslovno usmerjene psihologije vsaj v akademskih krogih ni bil nikoli ogrožen. Kot je dejal Sigmund Koch, je bil že od začetka interes psihologov predvsem znanstvenost, manj pa pravičnost (Koch, 1959). Danes pa poskušajo psihologi poiskati metodološko in pojmovno plodnejši stik med obema tradicijama.

NARAVOSLOVNI MODEL SOCIALNE PSIHLOGIJE

Naravoslovno usmerjena psihologija je bila tudi osnovni model za začetke socialne psihologije v dvajsetem stoletju. Zato v socialni psihologiji še danes prevladuje skrbna izvedba eksperimentov in opazovanje omejenih vedenjskih zaporedij posameznikov ali skupin v različnih, natančno določenih »dražljajskih situacijah«. Eksperimentalno raziskovanje naj bi po mnenju empiričnih psihologov privedlo do odkritja splošnih vzročnih psiholoških zakonitosti, ki vsaj od daleč spominjajo na naravne zakone. Pretesna navezava na vzorce naravoslovnega raziskovanja zakriva družbeni kontekst in družbene dejavnike vsega človeškega vedenja/delovanja in navidezno opravičuje metodološki individualizem in paradoksalni spoj modelov razumnega (racionalnega) in neracionalnega človeka.

17

Pretesna navezava na naravoslovno paradigmo je bila »kriva« tudi za počasen razvoj socialne psihologije. Socialna psihologija se je razvila kot zadnja med psihološkimi vedami. Usmerjenost psihologije v naravoslovni tip znanstvenosti je namreč dolgo časa izključevala upoštevanje socialnih dejavnikov, češ da so prekompleksni za običajno eksperimentiranje in raziskovanje ter da zahtevajo odmik od strogo zakonske (nomotetične) razlage fenomenov. Po mnenju številnih kritikov naravoslovnega modela znanosti bi popolna realizacija psihologije v skladu s tem modelom spremenila ljudi v nekakšne avtomate ali v algoritemsko delujoče sisteme. Vendar pa človeka ne moremo razlagati kot avtomat ali mehanski stroj, pa tudi ne kot računalnik, ki dela po nekem algoritmu. Ljudje aktivno in največkrat nepredvidljivo preoblikujemo signale, ki jih dobimo iz okolja, in temu ustrezno prilagajamo svoje vedenje. Zato človeškega vedenja ne moremo razložiti kot reaktivno vedenje, kot odziv na zunanje signale, ki poteka po nekih trdnih in splošnih zakonih ali algoritemskih ukazih.

Po mnenju kritikov naravoslovnega modela psihologije vodijo človekovo delovanje predstave o smotrih in ciljih, zato bi morali uporabljati *teleološko* (*smotrnostno, razložno*), ne pa *vzročno* (*nomotetsko, kavzalno*) razlago. Teleološka razlaga temelji na razlogih dejanj, vzročna pa na vzrokih dejanj. Nomotetska razlaga temelji na univerzalnih vzročnih zakonih materialnega sveta. Njen prenos na tla psihologije pa pomeni, da so psihološki pojavi pri ljudeh zunanji izraz (epifenomen) tega materialnega sveta brez lastnih zakonitosti oziroma pravil. Ker po mnenju kritikov te razlage vodi to v nevzdržen redukcionizem, v redukcijo ljudi na nesvobodne organizme ali sisteme, moramo uporabiti druge metode. Te metode imajo za svojo osnovo razumevanje

smotrov (ciljev, pomenov, vrednot), do katerih se dokopljemo z življenjem v akterje neke socialne situacije. Nekateri teoretiki ostro razlikujejo obe razlagi (Wright, 1975), drugi pa razlago na osnovi razlogov reducirajo na vzročno razlago (Davidson, 1980). Zagovorniki nomotetske razlage človeških dejanj poudarjajo vzročnost kot edino objektivno. S tem zvedejo razlago z razlogi na vzročno razlago s pomočjo zakonov. Kritiki nomotetske razlage pa največkrat razlago na osnovi razlogov zoperstavljajo razlagi na osnovi vzrokov in menijo, da je prva primarna oblika razlage v družbenih vedah (Harré, Secord, 1972; Blumer, 1973).

Taka kritika naravoslovnega modela znanosti v psihologiji velja le za tiste modele psihologije, ki vztrajajo pri zoženju (redukciji) vsega duševnega na fizično, in vsako govorjenje o duševnih pojavih razumejo le kot izraz neznanstvene »folk-psihologije« (Wilkes, 1988). To ne drži za večino empiričnih psihologov, saj se zavedajo, da zakonitosti, ki jih morebitno odkrivajo na podlagi eksperimentov in opazovanj, niso neizogibni in splošni vzročni zakoni, temveč le splošne težnje, ki se z določeno verjetnostjo uveljavljajo v standardnih situacijah (Gergen, 1973). Če se spremenijo globalne okoliščine psihološkega reagiranja ljudi, lahko predvidevamo, da se prej opazovane težnje ne bodo več uveljavljale, ali pa se bodo modificirale.

Po drugi strani pa metodološki predlogi, ki se izogibajo vzročni razlagi, na primer modeli čisto teleološke razlage (Wright, 1975), ne dajejo zadovoljive alternative. Med vzročno in teleološko razlago človeškega vedenja/delovanja ni nepomirljivega nasprotja, kot to želijo prikazati bodisi zagovorniki empirizma, bodisi zagovorniki hermenevtskih oziroma teleoloških teorijskih tradicij. Sama zagovarjam mnenje, da sta obe razlagi, torej vzročna in teleološka, upravičeni, in da osvetlujeta vsaka svoj vidik človekovega socialnega vedenja/delovanja, nobena pa ne more nadomestiti druge.

Razlaga s pomočjo razlogov, namer in prepričan osvetljuje vpletenost človekovih dejanj v mrežo drugih dejanj (iste osebe in drugih oseb) ter vpetost v simbolno posredovano polje razlage in identificiranja/razlikovanja akterjev, dejanj, situacij. *Razlaga s pomočjo vzrokov* pa osvetljuje »mehanizme« psihosocialnega pogojevanja, ki v glavnem uhajajo nadzoru in moči človeka, vendar pa (so)določajo potek dejavnosti. Človekovih dejanj ne moremo s silo razdvojiti na »namerni« (intencionalni) in »vzročni« del, ker sta obe sestavini povezani, in sicer pri vsakem človeku v njegovem »notranjem modelu« dejavnostne situacije, v katerega se vključujejo duševne podobe, pa tudi simbolni ali pomenski členi. Vsak človek »odigrava« svoja dejanja za sebe in spremlja odzive drugih ljudi na ta dejanja v lastni predstavi socialne situacije, katere bistveni del je prav omenjeno modeliranje situacije.

Model socialne situacije se razvija vzporedno s socialnim razvojem posameznika in posameznice ter v neki fazi preide v »posplošeno« podobo socialnega sveta, v katerem ima poglavitno vlogo prav tako posplošena predstava posameznika in posameznice o sebi in o svojih vlogah v socialnem svetu. Ta kognitivna reprezentacija socialnega sveta v človeku nekako ustreza pojmu »posplošenega drugega«, ki ga uporablja teorija simbolnega interakcionizma (Mead, 1934). Model socialne situacije je tako posrednik med teleološko in vzročno razlago oziroma med intencionalnim, simbolno in jezikovno posredovanim opredeljevanjem in zaznavanjem delovanja človeka ter vzročnimi mehanizmi. Slednji zajemajo tako nevalne in fiziološke strukture ter fizične akcije in odzive telesa, kot tudi nekatere nezavedne, vendar duševne (čustvene in afektivne) procese.

SOCIALNA ALI DRUŽBENA PSIHOLOGIJA

Pogosto naletimo na mnenje, da je socialna psihologija družbena znanost »majhnega in srednjega dosega«, ker pač običajno preučuje mikrosfero življenja in le redko sega na raven večjih institucij ali vse družbe. Vprašanje je, ali je to res njen doseg oziroma ali je to njena načelna omejitev. Nekateri avtorji razlikujejo med »socialno« psihologijo in »družbeno« ali »societalno« psihologijo (Himmelweit, Gaskell, 1990). Družbena psihologija se, kot pišeta Himmelweit in Gaskel (1990; 9), osredotoča na študij širših družbenih fenomenov, institucij, kulture, medkupinskih in medkulturnih študij. Po mnenju omenjenih avtorjev je družbena psihologija nastala kot

SLIKA 1: RELATIVNOST, VIR: [HTTP://WWW.FLICKR.COM/PHOTOS/30497761@N02/299596555/](http://www.flickr.com/photos/30497761@N02/299596555/)

dopolnilo in kritika socialne psihologije, ker se je socialna psihologija preveč osredotočila na mikrosocialne pojave. Območje socialnega je tisto, kar se dogaja v neposrednem socialnem kontekstu ljudi. To je tudi območje, ki ga lahko človek psihološko nadzoruje in obvladuje. Območje družbenega pa zajema bistveno nadosebne sisteme družbe (država in njene institucije, ekonomska in razredna razmerja, ideološke aparate države).

V analizah konteksta socialne psihologije najdemo tudi delitev na »psihološko« in »sociološko« socialno psihologijo. Za prvo je značilen bolj laboratorijski eksperimentalni pristop k socialnopsihološkim pojavom oziroma reakcijam človeka, druga pa s psihološkim aparatom analizira različne družbene procese in dogodke. V tej knjigi pod nazivom socialna psihologija razumemo obe območji možnih psiholoških raziskav: »socialno« in »družbeno«. Podobno tudi ne bomo strogo razlikovali med psihološko in socioško socialno psihologijo, čeprav je res, da je avtorica strokovno bolj usmerjena v tisto, kar se imenuje societalna in sociološka socialna psihologija.

INTERSUBJEKTIVNOST ČLOVEKOVEGA SVETA

Jasno je, da človeške namere, cilji, razlogi, razmisleki, smisli in pomeni, s katerimi identificiramo situacije, ne obstajajo »objektivno«, tako kot stvari zunaj nas, torej nimajo fizične stvarnosti in tudi ne fizikalne vzročne »sile«. Vendar pa so nujna sestavina intersubjektivnosti, socialnega sveta, ki si ga delijo mnogi ljudje. Torej tudi niso povsem subjektivni, »zasebni«, kot to razlagajo tradicionalne dualistične ontologije duha in telesa. Tu upoštevam tudi znano kritiko »zasebnega jezika« in »zasebnega doživljanja«, ki so jo razvili Ludwig Wittgenstein in njegovi nasledniki. Wittgenstein je v Filozofskih raziskavah (1969) obširno in podrobno zavrnil tradicionalno dualistično predstavo o povsem subjektivni zavesti, ki je dostopna le posamezniku in o preostali stvarnosti, ki je »javna«, dostopna drugim ljudem. Dejansko ni mogoče imeti »zasebne zavesti«, namreč zasebnega določanja in razumevanja doživljanja. Vsaka določba, vsako opredeljeno zaznavanje lastnih duševnih doživljanjev namreč bistveno vključuje jezikovno opredelitev doživljanjev (bolečine, radosti, stremljenja).

Jezik pa ni zaseben, temveč je vseskozi intersubjektivni, družben. Vsako jezikovno pravilo lahko uporabljamo (sledimo) le kot člani jezikovne skupnosti, ki deli isto pravilo. »Zasebno« sledenje kateregakoli pravila, torej tudi jezikovnega ali jezikovno posredovane opredelitve nekega fenomena, bi pomenilo, da se izenači »verovanje, da sledimo pravilu« z »izvajanjem pravila« (Ule A., 1990). Temu pa Wittgenstein ostro nasprotuje: »Zato je 'slediti' pravilu praksa. A verovati, da sledimo pravilu, ni: slediti pravilu. Zato pravilu ne moremo slediti 'zasebno', ker bi sicer pomenilo 'verovati, da sledimo pravilu' isto kot 'slediti pravilu'« (Wittgenstein, 1969, par. 202).